

LUKÁCS „DIE SEELE UND DIE FORMEN” C. ESSZÉKÖTETÉNEK FORDÍTÁSTÖRTÉNETÉHEZ*

NYÍRI JÁNOS KRISTÓF

Emlékeztetni szeretnék a fiatal Lukács írásainak egy ismert stílusproblémájára, azután szeretném egyes, a „Seele und die Formen” c. esszékötet fordítástörténetére vonatkozó, utalásokkal ezt a problémát a trivialitás látszatától megfosztani, végül e probléma értelmezéséhez néhány filozófia-történeti szempontot vetnék fel.

Az 1911-ben Berlinben kiadott esszékötet tíz tanulmányt tartalmaz, melyek közül nyolc alkotta magyar fogalmazásban, a Budapesten 1910-ben megjelent „A lélek és a formák. Kísérletek” c. kötetet. E nyolc esszé közül öt azonban, külön-külön, már korábban megjelent: éspedig 1908 és 1910 között, a „Nyugat” c. budapesti folyóiratban. Ezek a Novalis-ról, Kassner-ről, Stefan George-ról, Richard Beer-Hofmann-ról és Kierkegaard-ról írt tanulmányok. A stílusprobléma, mely kiindulópontunként szolgál, mármost egyszerűen abban áll, hogy ezek a tanulmányok feltűnően rossz magyarsággal vannak megfogalmazva. Széles körben elterjedt vélemény persze, hogy Lukács tulajdonképpen nem is tudta magát magyarul kifejezni: a dolog azonban aligha ilyen egyszerű. Hiszen körülbelül abban az időben, amikor az esszék keletkeztek, írta Lukács az irodalomtörténet elméletéről szóló tanulmányát és a modern dráma fejlődéstörténetéről szóló könyvét — olyan műveket, melyek magyar stílusa bizonyosan nem ragyogó, ám nem is rosszabb, mint az akkoriban átlagos; és fennmaradtak ebből az időből Lukács olyan levelei és személyes természetű feljegyzései, melyek csaknem szép magyarsággal fogalmazódtak. Az esszék ellenben egyenesen mint németből készült nyersfordítások hatnak; és ez azután kézenfekvővé teszi a hipotézist, hogy itt ténylegesen fordításokról van szó, azaz, jöllehet ezen írások először magyar nyelven jelentek meg, és csak utóbb németül, eredetileg mégis németül fogalmazódtak. Hiszen nincsen abban semmi különös, mondhatnánk, ha Lukács német szerzőkről, illetve szövegekről könnyebben írt németül, mint magyarul.

Bizonyítható, azonban, hogy mindazon esszék ősnyelve, melyek az 1910-es kiadásban szerepelnek, a magyar; hogy tehát nem a magyar, hanem a német változatok képeznek fordítást. Lehetőségem volt arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia

Filozófiai Intézetének Lukács-Archívumában releváns anyagokat tanulmányozzak, és most az ezenközben nyert eredményekről szeretnék röviden beszámolni. Lássuk először az eredményeket magukat. Egyértelműen megállapítható, hogy a Beer-Hofmann-esszéet Popper Leó fordította németre — tehát az az ember, aki ebben az időben Lukácshoz a legközelebb állt, és akihez az a levél, mely az esszékötet bevezetőjét teszi, íródott; és nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a Novalis-fordítást is Popper végezte. Feltételezem, hogy a George-tanulmány fordítója ugyancsak Popper volt. — A Kierkegaard-esszéet valószínűleg egy bizonyos Mandl Ottó fordította — róla, sajnos, semmi közelebbit nem tudok azon kívül, hogy ebben az időben Németországban élt és a jelek szerint magyar származású volt. Lehetséges, hogy a bevezetést és két további tanulmányt — a magyar kötet számára írt esszét Theodor Stormról és a magyar kiadásban még nem szereplő esszét Charles-Louis Philippe-ről — is Mandl fordította. A Kassner-fordítás talán magától Lukácsról származik, és Mandl csak átnézte. A Lawrence Sterne-ről szóló írást a budapesti újságíró Lórsy Ernő fordította. A Paul Ernst-ről szóló tanulmányát Lukács a jelek szerint eleve németül írta.

És most néhány szót azokról az anyagokról, melyek a fenti állításokat valószínűsítik. Elsősorban a Lukács és Popper közötti levélváltásra támaszkodom. A levelezés magyar nyelven folyt. Emlékeztetni szeretnék még arra, hogy a német esszékötetben az egyes tanulmányok *datálva* vannak. Mind a „Nyugat”-beli első megjelenések időpontjai, mind a levélváltás arról tanúskodnak, hogy ezek a dátumok — évszámok — az első megfogalmazás időpontját megbízhatóan adják meg. Úgy látszik, hogy a „Nyugat”-beli megjelenések a kéziratok elkészültét meglehetősen közvetlenül követték. Fennmaradt például a Kassner-esszé kézírásos ősfogalmazványa, Lukács következő széljegyzetével: „Felolvastam ebből Irmának. 1908. jún. 29-én a Svábhegyen”. Az esszé július közepén jelent meg a „Nyugat”-ban. Irma Lukács barátnője, Irma Seidler. — Az első levelet, mely most érdekes számunkra, Popper intézte Lukácshoz, 1908. november 23-án.

* Az Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei által Goriziában 1974. szeptember 28. és október 1. között rendezett konferenciára készült előadás szövege.

„Fordítom a cikkedet minden szabad időmet részánva” — írja Popper, és megjegyzi, hogy ennek a cikknek a „hang”-ja nagyon szép, hogy azonban voltaképpen nem lehet *egyetlen* hangról beszélni itt, hanem inkább *hangokról*, mivel ennek a cikknek az árama nem szakadatlan — ellentétben a „Kassner”-frással. December 20-án azután Popper már arról számol be, hogy a fordítást két héttel azelőtt elküldte. Melyik cikkről lehet itt mármost szó? A Kassner-cikkkel való összehasonlítás kézenfekvővé teszi a feltételezést, hogy az egyik esszéről, éspedig a George-esszéről van szó, amely a „Nyugat”-ban a Kassner-ről szólót követően, 1908. október elején jelent meg. Lukács három esszét írt 1908-ban, ti. a Kassner-ről, a George-ról és a Beer-Hofmann-ról szólót. A Novalis-frás 1907-ben fogalmazódott, itt azonban bizonyosan nem erről az írásról esik szó, mivel a Novalis-fordítás témája csak 1910 végén merül fel a levélváltásban. Sok minden szól mármost azellen is, hogy itt a Beer-Hofmann-esszére történik utalás. Utóbbi csak 1909. február elején, a George-esszé publikálása után négy hónappal jelent meg a „Nyugat”-ban. És egy levélben, melyet Popper 1909. március vége felé írt Lukácsnak, a következők állnak: „A B.H. cikkről még nem írok, de sokat fogok írni: emberileg és stilisztikailag zsákcúcat látok benne . . .” — Feltételezem tehát, hogy Popper Leó volt az, aki a George-esszé fordítását végezte, és hogy a fordítás 1908. november végére készült el. Annak a szándékának, hogy az esszéket kötetben összegyűjtve is kiadja, Lukács ebben az időben még nem adott hangot. Erről a szándékaról egy olyan levélben tesz először Poppernek említést, melyet valószínűleg 1909 tavaszán írt. „. . . mi lenne — kérdezi itt Lukács —, ha én kiadnám az essayimet? Lenne: Novalis, Kassner, George, Beer-Hofmann . . . az egészek címe lenne: A lélek és a formák. Kísérletek . . . És bevezetésül egy levél — pl. hozzád — a 'Kísérlet' formájáról . . .” A Kierkegaard-esszét ez a levél még egyáltalán nem említi, Lukács ugyanakkor nyilvánítja azt a szándékát, hogy a tervezett kötetbe még egy-egy tanulmányt készítsen Sterne-ről és Storm-ról. A levél, melyről itt szó van, nincs datálva. 1909. szeptember 21-én Lukács azonban már arról számol be, hogy a Sterne-ről és Storm-ról szóló írások valószínűleg hamarosan Poppnernél lesznek, és hogy most a Kierkegaard-esszen dolgozik: a kérdéses levélnek tehát ezen időpont *előtt*, éspedig, feltételezhetően, *néhány hónappal* ezen időpont előtt, kellett írnia. Létezik másfelől egy Popperhez írt levél, ugyancsak datálatlan, amelyben Lukács arról ír, hogy „a George—B.-Hofmann

periódusnak vége”, és hogy nem tudja, mi lesz ezután. Világosnak látszik, hogy ez a levél ama levél *előtt* íródott, melyben az esszéket ötlete először felmerült, ám a Beer-Hofmann-esszé megjelenése *után*: feltételezhető tehát, hogy az esszéket megjelentetésének szándéka 1909 tavaszán keletkezett, és teljesen egyértelmű, hogy itt először egy *magyar nyelvű* gyűjteményről van szó. Az esszéket német megjelenítésére vonatkozó első utalások, az általam áttekintett anyagban, csak 1910 májusában tűnnek fel: egy május 15-i naplóbejegyzésben, ahol Lukács azt írja, hogy „terveztem a német essaykötetnek egy dedicatiót”, és egy Popperhez intézett, 1910. május 28-i keltezésű levélben, ahol arról számol be, hogy Fischer ki fogja adni az esszéket. Lukács ebben az időben Berlinben élt.

Beszéljünk most a Beer-Hofmann-fordításról. Popper egyik levelében, melyet 1909. március 3-án írt Lukácsnak, a következők állnak: „2 hétre Hollandiába megyek és ott megkezdem a fordítást. Minimum 4 hét időt kérek, mert nagyon nehéz és hosszú”. Amikor Popper azután visszatér az utazásról, következő levélben még két hetet kér; a fordítás május végén mindazonáltal még mindig nincsen kész. Feltételezem, hogy itt a Beer-Hofmann-fordításról van szó, és hogy az a nyár folyamán mégis elkészült, mivel egy levél, melyet Lukács szeptember 21-én írt Poppernek Berlinbe, ezt a fordítást mint már meglevőt említi, és minden jel szerint csak *egyetlen* fordításról folyik a levélváltás 1909 márciusa és szeptembere között. „Sterne és Storm — írja Lukács az említett levélben — nem sokára nálad lesznek. Mondd: Pesten nehéz jól németet gépetetni: nem gépetetnéd le a B.H. fordításodat?” — Néhány más körülmény is amellett szól, hogy a kérdéses fordítás a Beer-Hofmann-esszé fordítása. Először is az utalás a szöveg hosszúságára. Valóban, a Beer-Hofmann-esszé jó 40 százalékkal hosszabb, mint a George-esszé, melynek fordításával Popper korábban foglalkozott. Azután az időpont. A Beer-Hofmann-esszé 1909. február elején jelent meg a „Nyugat”-ban, a fordítást Popper először március 3-án említi. Elgondolkodtató persze, hogy ugyanabban a levélben, ahol Popper arról ír, hogy a fordítással még nem készült el — ti. abban a levélben, melyet Hollandiából történt visszaérkezése után, március végén küldött Lukácsnak —, a Beer-Hofmann-cikkről mint valami másikról beszél: „A B.H. cikkről — hangzik az egyszer már idézett hely — még nem írok, de sokat fogok írni . . .” Nagyon is elképzelhetőnek tartom azonban, hogy Popper a fordítást és a kritikát egészen különböző

ügyeknek tekintette, és először a fordítást akarta maga mögött tudni. Akárhogy legyen is: úgy tűnik számomra, hogy az 1909. szeptember 21-én keltezett Lukács-levél egyértelművé teszi a Beer-Hofmann-esszé fordítójának személyét, és megjelöli az időpontot, amikor ez a fordítás már készen állt.

Egy levélben, melyet Lukács feltehetőleg 1910. január elején írt Popperhez, a következőket olvassuk: „Mandl Ottót Karli hozzád fogja küldeni a Kassner fordítással”. Karli — ez Polányi Károly, Popper közeli barátja. Popper 1910. január 18-án válaszol, és azt írja, hogy „Várom a Kassner Mandlt” — ez a hely kétségkívül furcsa és tulajdonképpen értelmetlen, de semmi mást nem jelenthet, mint hogy Popper várja azt a Mandlt, akinek a Kassner-anyagot kell hoznia. Egy levelezőlapon azután, melyet Popper február 17-én ír, a következő mondat áll: „A te Kassnered igen jó”. Ez az ítélet természetesen csak a fordításra vonatkozhat, hiszen Popper a Kassner-dolgozatot ekkor már régén ismerte. És a megfogalmazás azt a feltételezést engedi meg, hogy Lukács saját fordításáról van szó, melyet Mandlnak azután feltehetőleg stilizálnia kellett; lehetséges persze, hogy a megfogalmazás félrevezető, és hogy Mandl volt a fordító. Az a szerep, melyet Mandl a fordítások történetében játszott, bizonyosan nem egyértelmű. „Fischer kiadja az essayket — írja Lukács Poppernek 1910. május 28-án. — Otto (mellesleg: mindig jobban tetszik nekem!) most fordítja a Kierkegaard-t. Akkor Kassner, George, B.-Hofmann-nal elmegy... Fischer lektorához.” A Kierkegaard-esszé 1910. március közepén jelent meg a „Nyugat”-ban, és hogy fordítása 1910. június 13-án már készen állt, kivüláglik Poppernek egy ezen a napon Lukácshoz írt leveléből. „... olvassuk a Kierkegaard-t. Nagyon szép; én magyarázom és újra látom, hogy milyen jó. Kis hiba a fordításban [itt néhány szó áll a hibákról]... Különbözik nagyon szép a fordítás.” A jelek szerint tehát valóban Mandl fordította le a Kierkegaard-esszét. A továbbiakhoz fennmaradt egy fontos levél, melyet Mandl Lukácshoz írt. A levél keltezése 1910. július 31.; nyelve német, „Szerdán Hamburgba utazom — írja e helyütt Mandl —, itt azonban nem értem rá arra, hogy esszéinek fordításán dolgozzam... mivel tartok attól, hogy Hamburgban sem lesz, egyelőre, időm arra, hogy irodalmi dolgokkal foglalkozzam, már most arra kell Önt kérnem, hogy esszéinek fordítását ne egyedül rám bízza. Előfordulhat, hogy a tél előtt már egyáltalán nem jutok hozzá, ámbar igyekezni fogok, hogy legalább a bevezetéssel még

elkészüljek...” Mivel a Novalis-ról szóló tanulmányt, mint azt mindjárt látni fogjuk, valószínűleg Popper fordította le, Mandlnak ez idő szerint — a bevezetésen túl, melyre a levélben utal — feltehetőleg a Storm-, Sterne- és Philippe-esszé fordításával kellett még foglalkoznia. Nem tudtam eldönteni, hogy mit fordított le ténylegesen. A Sterne-írás fordítását azonban végül is Lórsy Ernő végezte el, amint az Lukács atyjának egy leveléből kitűnik. „Lórsy Ernő úrnak — írja Lukács József fiának 1911. február 15-én — nevedben (a Sterne-fordításért) 200 Korona.” A Storm- és Sterne-fordítás 1911. február 11-én mindenesetre már készen volt, hiszen Lukács megjegyzi egy levélben, melyet ezen a napon írt Popperhez, hogy neki, Lukácsnak, „egypár fordítást nagyon erősen kell átjavítani (Storm, Sterne)”.

A Novalis-fordítás témáját kell most még röviden érintenünk. A jelek szerint Lukács 1910. szeptember végén Poppert levélben megkérdezte, hogy elvállalná-e a Novalis-esszé fordítását. Popper október 2-án válaszol, és pedig igenlően. Ez a levél mindazonáltal már Davosból kelteződik. Decemberben a fordítás még nincsen kész, 1911. január 10-én sem készült el még. Ebben az időben Lukács már felvette a kapcsolatot a Fleischel kiadóval, amelyik azután valóban kiadta az esszéket. Egy levélben azután, melyet Popper 1911. február 19-én írt Lukácsnak, a Novalis-fordításról már semmi sem olvasható: felteszem, hogy a fordítás ez idő szerint már elkészült és Lukácsnál volt. Popper 1911. október 21-én halt meg.

Arra az eredményre jutottunk tehát, hogy „A lélek és a formák” magyar kiadásának esszéi eredetileg magyar nyelven íródtak. Ezáltal válik ama stílusprobléma, melyre kezdetben utaltam, voltaképpen érdekessé. Miért fogalmazódtak ezek az esszék lényegesen rosszabb magyarsággal, mint nevezetesen a modern dráma fejlődéstörténetéről írt könyv vagy az irodalomtörténet elméletéről írott tanulmány? Mert kétségtelen, hogy ez a nyelvi különbség fennáll. Babits Mihály a „Nyugat”-ban 1910 vége felé recenziót írt Lukács esszé-kötetéről, és panaszkodott annak stílusára, melyet szubtilisnak, homályosnak, elvontnak és németnek talált: az irodalomtörténet elméletéről írott műben azonban, írja Babits Lukácsnak 1910 végén, egyáltalán nincsen homályosság. — A stíluskülönbség egyik oka mármint bizonyosan kereshető volna abban, hogy Lukács az esszéket mint műalkotásokat, egyenesen mint lírai műveket akarta megformálni, úgyszólván mint Irmához írt esszéket — az ő emlékének ajánlotta az esszékötet német kiadását; és

akkor tehát megelégedhetnők azzal a megállapítással, hogy Lukács *lírája* — jól láthatóan német volt. Úgy tűnik azonban, hogy a probléma mélyebb, és Babits, véleményem szerint, a lényegre tapint rá, amikor megemlíti, hogy az a műveltség, amely az esszéikben megnyilvánul, német, még inkább azonban *bécsi* műveltség. Azt hiszem, 1910 táján két lélek lakott Lukácsban: egyrészt a bécsi impresszionizmus és platonizmus filozófusa volt, amennyiben az általános érvényű értékek széthullását az impresszionista irodalomban és filozófiában impresszionista és platonizáló eszközökkel — formateremtő esszéikkel, filozófiai és irodalmi *gesztusokkal* — igyekezett legyőzni; és ez a filozófus németül gondolkozott, jóllehet magyarul írt. Lukács azonban, más-

részt, magyar filozófus volt, és világtörténelmi nézőpontja, ebben az időben, ezek szerint egészen sajátos lehetett: Bécs válságkultúráját figyelte, azt a lelki életet, amelyben — ahogyan azt a Beer-Hofmann-esszéiben írja — minden kóvályog, minden lehet és semmi sem biztos, minden egymásba folyik: megfigyelte ezt a kultúrát, közvetlenül a közelében állt, ám mégis *kívül* azon. Ez a nézőpont volt az, melynek Lukács az ő erősen szociologikus művészet-felfogását köszönhetette; Lukács, a művészet-szociológus, magyarul gondolkodott; és az irodalomtörténet elméletéről írott tanulmány és a drámakönyv, ebben az időben, Lukács legkifejezettebben szociologizáló művei.